

Már 1786-ban, a településalapítás évében felépült az iskola

Bácskossuthfalva közoktatásának fejlődéstörténete a letelepedés 100., 125. és 150. évfordulóján megjelent falutörténeti kötetek alapján

GYÖRE GÉZA

A tanulmány Bácskossuthfalva (Szerbia) közoktatásának fejlődéstörténetét mutatja be a letelepedéstől (1786) a 100., 125. és a 150. falualapítási évforduló tiszteletére megjelent kiadványok oktatással foglalkozó fejezetei alapján. Elsősorban a tanítók társadalmi elismertségének leírására fókuszálunk. Elemzés tárgya a kötetekben szereplő adatok közötti eltérések és ezek valószínűsíthető okai is. A forrásértékű adatok fontos adalékok a falu, de a szélesebb közösség oktatástörténetéhez is. Külön szólok arról, hogy a 3. kötet már nem Magyarországon jelent meg, és ez milyen megközelítésbeli változásokat jelent. Szólok arról is, hogy a református szerzők – ők a szövegüket elsősorban a helyi református gyülekezet történetének tekintik –, milyen mélységig mutatják be a falu katolikus és izraelita felekezeti iskoláit.

* * *

A ma magyarul (2003-tól) Bácskossuthfalva, míg szerbül Stara Moravica néven jegyzett vajdasági falu összlakosságának (2002-ben 5699) 85%-a ma is magyar-nak vallja magát. A falu alapítása – azaz az akkor pusztaként nyilvántartott Omorovicza betelepítése – 1786-ban történt, amikor közel 334 jász és kun református család költözött ide a Nagykunságból: Karcagról, Jászkisérrel és Kunmadarasról.¹ Őket a 19. század legelején katolikus telepesek követik. Később zsidó családok is jöttek a faluba.

* * *

A településnek a történelem során körülbelül húsz – egymástól igen eltérő – névváltozat volt. A sort az ásatásokkal bizonyított avar kori település² kezdi: Okor, Omár, majd Omárica, Omaricsa, Omorovics, Omarocsa névváltozatokkal találkozunk. Az Omorovica névváltozat a török időkben bukkan fel. Ennek változata a betelepüléstől használatos Omorovicza, Ómorovicza, Ó-morovicza, Bács-Omorovicza stb. 1543-ban Omorovics, 1650-ben Omorovicz néven van bejegyezve a település, amely az 1700-as években megsemmisült. 1907-től viseli a Kossuthfalva

¹ A témáról részletesen I. Nagy Kálozi Balázs (1943): Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában. Sylvester Nyomda, Budapest, 158 o.

² A témáról bővebben Ricz Péter (1981): *Avar temetők Észak-Bácskában*. Múzeumi Kutatások Csongrád megyében.

nevet, 1912-től Bácskossuthfalva a falu hivatalos neve. A trianoni békediktátum következtében ezt a falut is a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták. A falu nevének újabb változásáról Dévay Lajos református esperes lelkész a következőképpen ír levelében 1936-ban – abban az évben, amikor a falu lakossága megemlékezett a letelepedés 150. évfordulójáról –, Török Vince karcagi lelkésznek: „*Kedves Atyámfiak! A mi községünket leghamarabb e néven találják a térképen: Bácskossuthfalva, előbb pár évig csak Kossuthfalva volt 1910-1911-ben. Még előbb Ómoravicának nevezték. Ma Stara-Moravicza, ezt azonban magyar térképek természetesen nem jegyzik.*”³ A második világháború ideje alatt újra Bácskossuthfalva, a határmódosítást követően pedig szerbül Stara Moravica, magyarul Ómoravica, vagy Moravica néven ismert. A falut főleg Moravica néven ismerik, a falu születési is inkább ezt a nevet használják, talán megszokásból.

Írásunk a falu oktatástörténetével foglalkozik. A bemutatás az általában alkalmazott primer dokumentumokból történő „mozaik” összeállításától eltérően, az eddig megjelent, a falu múltjával foglalkozó összefoglaló kötetek – kis jó szándékkal falumonográfiának nevezhető – közül három, régebbi megjelenésű műben talált adatokat vetem össze, elemzem.

A feldolgozott kötetek a következők:

1. *Emléklapok Ómorovicza község 100 éves múltjából.* Írta: Máté László ev. ref. leánytanító. Kiadja az Ómoraviczai képviselőtestület. [Ómorovicza] : [Képviselőtestület], (Nagy-Kőrös: Ottinger E. gyorssajtója), 1886. 32 o.
2. *A kossuthfalvai református egyház 125 éves története: 1786-1911.* Írta Sándor István ref. h. lelkész. Kiadta a református egyház. [Kossuthfalva] : [Református egyház] (Topolya : Hajtman István Könyvnyomdája), 1911. 96 o.
3. *Nagy idők sodrában. A sztáramoravicai református keresztyén egyház és község története: 1786-1936.* Összeállította: Dévay Lajos esperes-lelkész, Gyarmati Sándor egyházm. tanácsbíró. Subotica: Globus, 1936. 124 o.

A kötetekből történő idézés mindig szó szerinti, a kötetben található hibákat, helyesírási hibákat stb. nem javítom a mai normák szerint.

Az egyes kötetek adatainak bemutatásakor a következő csoportokba gyűjtöttem az oktatásra vonatkozó adatokat: 1. szerző, 2. az oktatással, iskolákkal foglalkozó rész terjedelme, 3. az oktatás szervezése, társadalmi kapcsolatai, 4. a tanítók, szociális helyzetük, 5. iskolaépületek, 6. az iskolák fenntartói, 7. szorgalmi idő, a tanulók mulasztott óráinak száma, 8. a tanulók száma, helyzete, 9. óvodai nevelés.

3 *Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából. A karcagi kivándorlók új otthon alapítanak Bács megyében.* http://www.jnszmekek.hu/0910/TortenelmiEmlekek/tortenelmiEmlekek_13.asp. Utolsó hozzáférés 2016. április 10.

Az első száz év összefoglalója

(Máté László: *Emléklapok Ómorovicza község 100 éves multjából*)

A szerzőről

Az Emléklapok Ómorovicza község 100 éves multjából szerzője Máté (egyres források szerint Máthé) László református leánytanító, a mű megjelenésekor (1886) 42 éves volt és a IV–VI. osztályban tanított.⁴

A Szinnyei József Magyar írók élete és munkái című kiadványban a következőket tudjuk meg róla: „*ev. ref. néptanító, M. József és Balogh Anna szegénysorsú szülők fia, szül. 1844. máj. 27. Nagy-Kőrösön (Pestm.); a nagy-kőrösi ev. ref. gymnasiumban végzett hat osztályt. Tanító lett és az I. bölcséleti osztályból ment 1865. máj. 15. Ó-Moraviczára (Bács-Bodroghm.) tanítónak, hol jelenleg is működik. A társadalmi téren sógorával Kupai Kovács Gyulával alapított egy polgári kört és egy társulati kiseddóvót, melynek szép vagyont is szerettek. A Bács-Bodrogh vármegyei ev. ref. tanítóegyesületnek 1889 óta elnöke.*”⁵

A kötetben az oktatással, iskolákkal foglalkozó rész terjedelme

Az összesen 32 oldalas A/5-ös méretű füzet három oldalán (12-14. o.), de nem külön fejezetben foglalja össze a falu református oktatásügyét, ennek történetét. A katolikus és az izraelita felekezeti iskolák munkájáról nincs részletesebb beszámoló, csak említésre kerülnek az adott felekezetekről szóló rövid fejezetben (15. o.). Külön fejezetet szentel az óvodai nevelésnek. (*Kiseddóvoda*, 16-17. o.)

Adatok az oktatás szervezéséről, társadalmi kapcsolatairól

A közölt szövegből kiderült, hogy a község előljárói törődnek a falu iskoláival, hathatósan segítik működését, és kiemelt fontosságú feladatnak tartják az oktatás megszervezését. A kötet 13. oldalán az iskolába járás kötelezővé tételéről és annak betartásáról szólnak: az 1806-ik évi községi jegyzőkönyvből idéz: „...*valóban szükség leszen minden szüléket, valamint az árváknak gondviselőiket arra szorítani, hogy gyermekeiket a gondviselők pedig az árvákat az iskolába és pedig folyvást járassák, a kik ellenben ezt cselekedni nem akarnák, a Bírák által kényszerítettessenek, ...*

Hogy pedig a nyilvános szegényeknek abban is kifogások ne legyen, azoknak gyermekeik ingyen taníttassanak, sőt a mennyire lehet, kivált a jobb igyekezetűek, csekély ruhácskával is, a közönségesből, a vagy a jót tevő keresztyéneknek adako-

⁴ Csubela Ferenc (1976): *A moravicai bádagszelence titka*. Moravica monográfiája: Közlöny 1. Moravica, Moravica monográfiája szerkesztő bizottsága. 23. o.

⁵ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* elektronikus változata. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> Utolsó hozzáférés: 2016. április 10.

*zásából segítessenek...*⁶ Látjuk, a szöveg a szigorú intézkedések mellett a szegénységből eredő iskolába járatási gondok megoldására is törekszik.

Adatok a tanítókról, szociális helyzetükről:

Református iskola

A falu első tanítója *Daru István* volt, akit Nagykőrösről hoztak a falu előljárói 1786-ban (a falualapítás évében) *Tóth József* jegyzővel együtt. Az első leánytanító – valószínűleg – *Szi-lágyi Sámuel* volt.

1886-ban három fiú- és három leánytanító dolgozik a faluban. Négyen kinevezett tanítók, ketten segédtanítók. Név szerint:

1. *Inotai János* ómoraviczai születésű, képesített tanító, első osztályos tanító a leány iskolában 39 év óta.
2. *Kupai Kovács Gyula* nagykőrösön született, okleveles tanító és orgonista kántor 14 éve dolgozik a faluban.
3. *Máté László* [az elemzett könyv szerzője] Nagykőrösön született, okleveles tanító a nagyobb leányiskolában tanít 21 év óta.
4. *Mendege Bálint* ómoraviczai születésű okleveles tanító, közép fiú iskolában tanít 10 éve.
5. *Pap István* ómoraviczai születésű, képesített tanító első osztályos tanító a fiúiskolában 42 év óta.
6. *Sipos Ambrús* Nagykőrösön született, közép leányiskolában tanít 2 éve.

Katolikus iskola: 24 év óta *Tamás Ferencz* a tanító.

Izraelita egyház: A tanító *Schulhof Lipót*.

Adatok az iskola épületeiről: 1828-ig nincs adat.

Református leányiskola

A leányiskola 1828-ban épült, nádfedeles volt. Sok gond van a vizesedő épülettel, sok pénzt elnyelt az átalakítás. A szerző felvillantja a lehetséges megoldást is: *„Hogy az új századnak első évtizedében a különben gyönyörű helyen a nemesen gondolkodó szülők és előljárók buzgalma és óhajta szerint felépül-é majd a díszes kőből épült iskola, hogy legyen moraviczának is egy dísz, melyre büszkén mutathat – íme ez középület még pedig nem megyei börtön, hanem iskola! az a jövő títka: az akarat meg van, de gyenge az erő.”*⁷

Református fiúiskola: 1831-ben épült az egyik fele, a másik része 1872-ben (családi ház átalakításával).

⁶ Máté László: *Emléklapok Ómorovicza község 100 éves múltjából*. 13. p.

⁷ Máté, i. m. – 14. o.

Már 1786-ban, a településalapítás évében felépült az iskola

Adatok az iskolák fenntartójiról: A kötet szerint a három felekezetnek (református, katolikus, izraelita) van iskolája.

Szorgalmi idő, a tanulók mulasztott órái: Mindhárom iskolában a szorgalmi idő tíz hónapig tart. Az igazolatlan mulasztások száma kicsi.

Adatok a tanulók számáról, helyzetéről:

A református iskolákról közöl számadatokat.

A fiúk és lányok 1792-ig együtt tanulnak. A későbbi létszámadatokat a táblázatban látható.

év	fiú	lány	összesen
1819	241	207	448
1886	276	289	565

Óvodai nevelés

A felekezet nélküli óvodát 1886. július 4-én – a „község 100 éves emlékére⁸” – nyitotta meg Czirfusz Ferenc királyi tanácsos és tanfelügyelő.

Óvónő: Tarnay Emma kisasszony (budapesti óvóképezdében végzett). Indulásakor a beíratott 3 és 6 év közötti gyermekek létszáma: 137.

Egy kevésbé ismert jubileumi kiadvány a 125 év történéseiről

(Sándor István: *A kossuthfalvai református egyház 125 éves története. 1786–1911*)

A szerzőről

A kossuthfalvai református egyház 125 éves története szerzője Sándor István református helyettes lelkész.

A kötetben az oktatással, iskolákkal foglalkozó rész terjedelme

A református iskolák és oktatás kérdéseivel kilenc oldalon (18-27. o.) foglalkozik a szerző. Mondandóját a következő részekre tagolja: 1. Az iskolák. 2. Tanítói díjlevelek. 3. A jelenleg érvényben lévő tanítói díjlevelek. 4. Tanítói hivatalt viseltek. 5. Tantestület 1911-ben. 6. Id. Kovács Gyula.

Adatok az oktatás szervezéséről, társadalmi kapcsolatairól

1911. május 5-én és 6-án dr. Szalay Pál Bács-Bodrog vármegyei királyi segéd-tanfelügyelő meglátogatta a református iskolát, és semmilyen kivetnivalót nem talált munkájukban.

Az iskolaszék tagjai (akiket a presbitérium tagjai közül választanak) 1914. de-

⁸ Máté, i. m. – 16. o.

cember 31-ig: elnök a presbitérium mindenkor elnöke, ifj. Kovács Gyula (jegyző), Beke József, Kovács Lajos, Kötő Lajos, Nagy János, Nemes József, Gyűjtő Ferenc.

Adatok a tanítókról, szociális helyzetükről

Református iskola

Daru István az első tanító, a faluba 1786-ban Nagykőrösről jött.

Az első leánytanító, ifj. Szilágyi Sámuel 1790-ben Szentmártonkátáról érkezett.

A tanulók számának növekedése miatt 1808-ban segítő praeceptorokat állítottak, 1811-től háromévenként változó rectorok kezdték meg működésüket.

1908-ban növekedett a tanítók száma. Két tanítónői állást kellett szervezni. Így összesen nyolc pedagógus oktatja a tanulókat.

A tanítói fizetésekről is szól a szerző. Eleinte természetbeli járandóságokból állt össze a „fizetésük”. 1819-ben a következő juttatások illeték meg a rectorot:

1. „Készpénz 40 frt.
2. Kenyérnek való búza 8 pozsonyi mérő, vetni való ugyanannyi.
3. Házi szükségre 8 pozsonyi mérő árpa, vetni való ugyanannyi.
4. Fél sessió földnek megszántása, bevetése és hazahordása, takarás és nyomtatás nélkül.
5. Hús negyven font.
6. Só negyven font.
7. Fagyú 16 font.
8. Tűzifa 2 öl.
9. Praedikációs halottért 24 kr, énekszóstól 12 kr.
10. Minden gyermek ad fél véka buzát és fél véka árpát.
11. A gyermekek, akik keze alá járnak fizetnek didactrumot 20 krt.
12. Adódik 2 véka kása.
13. Téli fűteni való szalma.
14. Kántorságért a fél sessió után járó kaszálója feltakaríttatik, behordatik, vagy behordás helyett felszántatik.”⁹

Közli az 1911-es díjleveleket is külön-külön a különböző korú és nemű gyermekek tanítóknak. Szembetűnő, hogy szinte teljes egészében pénzben kapják járandóságukat, és személyre szabott bérekről lehet szó. Van, aki kap szántóföldet hasznélvezetre (nagyleányiskola tanítója), vagy kert (I. osztály tanítónője). Lakást vagy lakbért szinte mindenki kap. Ugyanígy korpótlék is jár az állampénztárból.

A tanítók az elmúlt 115 évben a következők voltak:

„1786 Daru István. 1789 Zana Gergely. 1790 Ifj. Szilágyi Sámuel. 1801 Bagaméri József, Farkas György, Pazar István. 1804 Dányi János. 1811 Kecskeméti László rector, Szabó István. 1814 Erdőbányai László rector. 1817 Komáromi Dániel rector, Beke

⁹ Sándor István: *A kossuthfalvai református egyház 125 éves története.* 21-22. o.

Pál. 1820 Farkas Dániel. rector. 1823 Simon János rector. 1825 Nagykőrösi Patonai S. 1831 Tóth István rector. 1833 Dankó Pál rector, Por Zsigmond rector. 1834 Decsi Károly rector, Szabó Károly, Szabó Sándor praeceptor. 1839 Maár Sándor. 1840 Borsi János. 1844 Pap István. 1845 Ágoston István. 1846 Horváth Sándor. 1847 Petrus István, Inotai János. 1850 Hetényi Mihály rector, Martini József rector. 1853 Sedivi Frigyes. 1856 Alföldi Sándor rector. 1857 Almási Sándor. 1861 Turócy Endre. 1863 Vargha László. 1865 Máthé László, Vattai V. 1868 Biró Mihály rector. 1872 Kovács Gyula, Pap Lajos segédtanító. 1873 Somodi László segédtan. 1875 Mendege Bálint. 1881 Benke Balázs. 1882 Szűcs Ferenc. 1885. Sipos Balázs. 1889 Mészáros József. 1890 Balog Kálmán, Decsy István. 1891 Szász Miklós. 1894. Halasi Béla. 1896 Bartha Antal. 1897 Toldi Margit. 1898 Marosi Béla. 1899 Ifj. Kovács Gyula, Tóth Júlianna. 1904 Borbély Miklós. 1905 Szász Károly, Sófalvi M. 1906 Pitó József, Patakfalvi Domokos. 1907 Zádory Juliska. 1908 Molnár Margit. 1909 Szűcs Kálmán. 1910 Baranyi József segédtan.”¹⁰

A kötet közli az 1911-es tantestület tagjai névsorát is:

Sorsz.	Név	Végzettség / tisztség	közéleti szerep	Szerep a tantestületben	Mióta tanít a faluban?
	Sándor István	h. lelkész		iskolaszé- ki elnök	1909. május 1.
	Id. Kovács Gyula	okleveles kántortanító	a függetlenségi pol- gári kör elnöke.	V–VI. fi- úosztály	1872
	Máthé László.	okleveles rendes tanító	egyházkerületi tani- tó-képviselő	IV. a), V– VI. leá- nyosztály	1865
	Szász Miklós	okleveles rendes tanító	az önszegélyző hitel- szövetkezet köny- velője, a kossuthfalvai da- lárdá vezetője, a bács-bodrog me- gyei ref. tanítóegye- sület választmányi tagja	I. fiúosz- tály	1891
	Ifj. Kovács Gyu- láné	okleveles rendes tanítónő	–	I. leá- nyosztály	1899

¹⁰ Sándor: i. m. 23-24. o.

Sorsz.	Név	Végzettség / tisztség	közéleti szerep	Szerep a tanteztü- letben	Mióta tanít a faluban?
	Ifj. Kovács Gyula	okleveles rendes elemi és iparis- kolái tanító	A presbitérium taní- tóképviselője, a függetlenségi és polgári kör és a presbitérium jegy- zője, az iparostanoncis- kola igazgatója, a bács-bodrogme- gyei ref. tanítóegye- sület pénztárnoka.	II. fiúosz- tály	1899
	Zádory Juliska	okleveles rendes tanítónő	a bács-bodrog me- gyei tanítóegyesület választmányi tagja	II. leá- nyosztály	1907
	Molnár Margit	okleveles rendes tanítónő		III–IV. b. leányosz- tály	1908
	Szücs Kálmán	okleveles rendes tanító, h. kántor.		III–IV. fi- úosztály	1910
	Baranyi József	okleveles segéd- tanító			alkalmazva id. Kovács Gyula betegsége foly- tán 1910-től

Kiemelkedő tanítók

A kötet külön fejezetet szentel *id. Kovács Gyula*¹¹ (1846–1912) munkásságának, aki 39 év kántortanítóskodás után vonult nyugdíjba. Leírja ténykedését, de elsősorban a felekezetről tett érdemeivel foglalkozik. Munkáját a minisztérium 1909 nyarán 200 korona személyi pótlékkal jutalmazta.

Adatok az iskola épületeiről

Az első iskola 1786-ban épült.

1829-ben épült a leányiskola. (A szerző „régí” jelzővel különbözteti meg és jelzi, hogy kisleányiskola néven ismert a kötet megjelenésekor.) Ez nádtetős épület és vízenyős területen épült fel.

1830-ban merült fel a fiúiskola felépítésének ötlete. Annak ellenére, hogy a többség nem támogatta, hogy a völgyben épüljön fel az iskola, az 1831-ben a vízenyős területen épült fel. (Megkülönböztetésül ezt is „régí” jelzővel illeti a szerző.) Ez az épület 1911-ben a nagyleányiskola belső része. A további részei 1872-ben épültek fel közadakozásból.

¹¹ A falu általános iskolája napjainkban az ő nevét viseli.

1871-ben egy lakóház átalakításával kellett bővíteni az iskolát, tekintettel a gyermeklétszám további növekedésére.

1888-ban a református templom tőszomszédságában lévő Major-ház helyén nagyszobából adakozásból: „...*nagyméretű iskolai és tanítói lakás épült... a templomra néző homlokzattal*”. Ez volt a nagyfiúiskola. (Későbbi neve Facsar iskola, 2005-től ebben az épületben működik a Napsugár Református Óvoda.) 1889-ben fiúiskolának nyilvánítják, a régi fiúiskolát a lányok foglalják el.

A völgyben épült iskola egészségtelemmé vált. Ezzel kapcsolatosan 1903-ban, 1906-ban és 1909-ben a vármegyei közigazgatási bizottság figyelmezteti az előljárókat, aminek következtében fel kellett újítani az épületet. 1909-ben új padokat kap minden tanterem, a padlót pormentesítő olajjal vonták be. 2010-ben szivattyús kutakat állítottak fel az iskola udvarában, hogy ne kelljen messziről hordani az ivóvizet.

Adatok az iskolák fenntartóiról

Az iskola a református felekezet fenntartásában működik. 1857-ben, 1870-ben és 1874-ben felmerült, hogy az iskola állami vagy községi fenntartásba kerüljön. Ezt a református egyház hívei nem fogadták el, inkább még nagyobb áldozatokat vállaltak iskoláik fenntartására.

Szorgalmi idő, a tanulók mulasztott órái

A tanítás szeptember első hétfőjétől június közepéig megszakítás nélkül folyik. A tanulók csütörtök reggel és vasárnap délután a templomi istentiszteleteken megjelentek tanítóik vezetésével. Külön problémát jelent, hogy a szülők közül sokan kiveszik gyermeküket az iskolai oktatásból. A beiratkozott elsősök közül csak hatoda jut el a hatodik, befejező osztályig.

Adatok a tanulók számáról, helyzetéről

Tanulói létszámról a könyv nem közöl adatot.

Óvodai nevelés

Id. Kovács Gyula tevékenységének köszönhető, hogy „A régi óvoda egyesület alaptókéjéből felemelkedhetett községünk modern, diszes óvodája...”¹²

A teljességre törő monográfia

(Dévay Lajos – Gyarmati Sándor: Nagy idők sodrában)

A nagy idők sodrában című kötet már a trianoni békediktátum után jelent meg, és ekkorra sok minden megváltozott a vajdasági magyarok életében. Mégis, a kötet optimizmust sugároz és a töretlen hitükről szól, amikor vállalják magyarságukat, és

¹² Sándor, i. m. 25-26. o.

a 150 éves letelepedés tiszteletére nagyszabású ünnepséget szerveznek, kötetet adnak ki 1500 példányban, ami a falu minden református családjához eljutott. Az eddig említett falutörténetek közül az első, amely a mai értelemben vett falumonográfiának lenne tekinthető, ha nem csak a falu református egyházközsége szempontjából tárgyalná mondandóját. Az is tény, hogy a falu lakosainak jelentős százaléka református vallású volt abban az időben (kb. a lakosság 80%-a).

A szerzőkről

Dévai Dévay Lajos esperes-lelkész, aki 1918 és 1952 között volt a falu református lelkésze, és Gyarmati Sándor egyházmegyei tanácsbíró állították össze a kötetet, elsősorban a helyi református egyházközség levéltárában található dokumentumok alapján.

A kötetben az oktatással, iskolákkal foglalkozó rész terjedelme

A kiadvány a 32.-től a 45. oldalig foglalkozik a falu oktatásügyének történetével. Érdeemes megfigyelni, hogy az oktatásügy történetét csak az iskolák államosításáig, 1920-ig tárgyalja. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, illetve 1929-től a Jugoszláv Királyság által bevezetett változtatásokról nem szól, az adatokat, történéseket is csak 1920-ig ismerteti.

Adatok az oktatás szervezéséről, társadalmi kapcsolatairól

A kötet szól Kertvélesy Pál csuzai prédikátor 1804-ben megjelentetett tantervéről, amelynek címe: A Tanításban lehető új rendek felállítására a következő 3 dolgokat szükség főképpen gondolóra venni: 1° a Tanítás Tárgyait 2° az Időt 3° A módot, amely szerint kell tanítani.¹³ Pontosán megjelöli, hogy mit kell tanítani és melyik könyvből. (Pl. Természethistóriát Raff könyve alapján, históriát Osterwald vagy Hübner szerint kell tanítani. A tananyagot 4 osztályra osztotta fel. Évente kétszer kell vizsgát tartani, decemberben és szent Györgykor.)

Az iskolák munkáját rendszeresen ellenőrizték. 1808-tól Gózon István cserenkai prédikátor lett az „inspektor”. Általában pozitívan értékeli a tanítók munkáját a tanfelügyelők.

Almási Sándor rektor az 1850-es évek elején bevezette, hogy minden tanóra után negyedóra szünetet tart. Ebben az időszakban a gyerekek az udvaron tartózkodtak. Ez nem minden szülőnek tetszett, és bepanaszolják az egyházi gyűlésben. Az ok: zajosak a gyerekek az udvaron. A kántori feladatot is betöltő rektor énekgyakorlatait is nehezményezik a polgárok.

1876-ban magyar minisztere lesz az oktatásügynek. Egyik célja az állami népiskolák felállítása egészséges tantermekkel, több tanítóval. Ebben az időben Moravcán 264 fiúnak két tanítója, a 232 leánynak is két tanítója volt. Hiányzott 1-1 tan-

¹³ Dévay-Gyarmati: Nagy idők sodrában. 33. o.

terem és 11 tanító. Megindult a munka, hogy a szigorú előírásoknak megfeleljenek. Beszerezték a testgyakorló szereket. Épületet vásárolnak iskola és tanítói lakások céljára. 1908-ban, mivel már három tanítónő is dolgozik az iskolában, bevezetik a női kézimunka tanítását is.

A tanulók bizonyítványt 1912-ig nem kaptak. A tanulók előmenetelük szerint ültek a tanteremben. A legjobb ült lefelől. 1912-től értesítőt kapnak a szülők a gyermek haladásáról.

Az első világháború hatása érezhető az iskola munkáján is. Cseke Károly fiatal tanító elesett a háborúban. A fűtőanyag hiány miatt megrövidült a tanév, mert a téli hónapokban szünetelt a tanítás.

1920-ban államosítják az iskolát. 134 éven keresztül tanítottak folyamatosan a református iskolában.

Adatok a tanítókról, szociális helyzetükről

Az első tanító Daru István volt, Nagykőrösről hozták míg a telepítés évében (1786). 1789-ig egyedül tanít, majd érkezik Zana Gergely, és 1790-ben Szentmártonkátáról hozzák ifjú Szilágyi Sámuel fiútanítónak. Daru István leánytanító lesz.

1790. május 13-án szabályozzák a tanítók fizetését, mégpedig a következő módon:

„Tekintetes Nemes Báts Vármegyében fekvő Ómoraviczai fiú Gyermekes Oskója Tanítójának, a mint Esztendei bérét az Ekklesiától vérszi, így vagon:

- 1. Késpénz 40 forint*
- 2. Kenyérnek való búza 4 köböl*
- 3. Házi szükségre ugyan anyi árpa*
- 4. Négy köböl őszi ugyananyi Tavaszi vetés a fél Sessióba az Ekklesia magvából mely föld az Ekklesiától munkáltatik egészen a' Rector hasznára Cantorságáért.*
- 5. Hus 40 font*
- 6. Só 40 font*
- 7. Fadgyu 15 font*
- 8. Tüzi fa 2 öl*
- 9. Predikaziós halottól 24. Énekszóstól pedig 12 krajcár ezüstbe.*
- 10. Minden gyermektől fél véka búza, fél véka árpa*
- 11. A Tanítványok kik Kátét tanulnak egy-egy huszast a tobbi fizet 12 kr.*
- 12. Két véka kása*
- 13. Téli fűteni való elegendő*
- 14. Cantorságért a kaszállója feltakarittatik és behordatik.*

Leányok Tanítójok fizetése,

- 1. Késpénz 20 forint*
- 2. Két köböl őszi ugyananyi Tavaszi vetés az Ekklesia földjébe s magvából.*
- 3. Buza 16 véka. Árpa 16 véka*

4. Hus 40 font
5. Só 40 font
6. Fadgyu 15 font
7. Minden Leány fizet fél véka buzát és árpát s 9 krajtzárt a kik irni tanulnak 20 kr.
8. Egy véka kása
9. Egy öl fa és elegendő fűteni való Szalma télen által
10. Két Szekér széna

Fiu Oskolába Tanító Praeceptor fizetése,

1. Késpénz 18 forint
2. Buza Cantatio a Helységben
3. Perpetua Coquia. (Állandó koszt.)¹⁴

Számos változást végigkövet az írás a tanítókkal kapcsolatosan. 1808-ban Farkas György tanító maga mellé segédtanítót kér, mert a leányok száma igen megnőtt. Kérését elfogadták, és így már 4 tanító dolgozik a református iskolában. (Ketten a fiúkat, ketten a leányokat tanították.)

1810-ben a püspöki tanács úgy döntött, hogy a nagyobb iskolák rektorait háromévente változtatni kell. Ezzel a teológiát végzett papjelölteket kívánta segíteni, hogy gyakorlatot szerezzenek a tanításban is, hogy nagyobb fizetésük legyen, illetve, hogy a későbbiekben jobb tanfelügyelők legyenek. Vagyonosodásuk elősegítésével arra is ösztönözték őket, hogy külföldi egyetemeken tanuljanak tovább. Ezek a papjelölteket tanítóskodásuk idején akadémikus rektornak nevezték. Az iskolák fejlődésének kerékkötője lett ez az intézkedés, mert a sok tanítóváltás nem szolgált az iskolák javára.

181-ben Farkas György leánytanítót az egyházmegyei közgyűlés elküldi állásából a következő indokkal: „... hivatalban való restes eljárása és értelem nélkül való tanulatással vádoltatván, mint olyan utnak bocsáttatik”.¹⁵ Dányi János „oskola mester” Bajára költözött. Helyettük Ács László Kecskemétről, és Szabó István Várkonyból érkezik.

1813-ban pénzihiány miatt megszűnik a preceptor állás a leányiskolában.

Az inspektor Kódsdi József. Az általa megfogalmazott vélemények nem mindég a legkedvezőbbek. 1831-ben az ellenőrök megdicsérik a tanítók munkáját: „... látszik, hogy ezek körül a gyenge csemeték körül való munkában nem hivalkodó és a naplementét sóhajtvá váró napszámosok, hanem dicséretet sőt jutalmat érdemlő munkások a tanítók”.¹⁶ Az időszakban számos apró szabálytalanságot, főleg dupla tandíj beszedésére kerül sor, ezeket a presbitérium mindig gyorsan orvosolta. A tanítók között többször tört ki viszálykodás fizetéssel, illetve lakással kapcsolatosan. Lakásügyben salamoni döntés történt 1841-ben: közfalak áthelyezésével egy-

¹⁴ Dévay-Gyarmati, i. m. 33. o.

¹⁵ Dévay-Gyarmati, i. m. 34. o.

¹⁶ Dévay-Gyarmati, i. m. 36. o.

gyel több tanítólakást alakítottak ki. A hívek főleg a segédtanítók munkájával nem voltak elégedettek. Rövid ideig vannak a faluban, inkább a mulatozás a fontos számukra, nem a tanítás. 1844-ben a gyülekezet úgy nyilatkozik, hogy a megüresedett leányiskolai segédtanítói helyre inkább helybeli lakost vegyenek fel ifj. Papp István takácsmester személyében („... aki a leánynövendékek tanítására magát képesnek érezte”).¹⁷ A presbitérium a következő megokolással alkalmazza: „*Azonban a jelenlegi Conventiora kijönni szokott éretlen és tapasztalatlan gyerkőcökkel megunták már a huza-vonát, azért engedtek a nép óhajának és Papp István takácsot mint józan, tisztos életű, házasság – ezek mellett olvasgatás által magát tökéletesíteni szerető ifju.*”¹⁸ A jelzett ifjú jól bevált, és felbuzdulva ezen, amikor a fiúiskola preceptorai állása megüresedik, annak betöltésére is helyi illetőségű személyt választanak Inotai János személyében.

Hírt adnak a tervezett református tanítóképző felállításáról. A hívek a felajánlott Nagykőrös és Kecskemét helyszín közül az utóbbira adták le szavazatukat.

Az 1850-es éveket zavaros időszaknak nevezik a szerzők. A fiatalok nem szívesen választják a tanítói pályát. 1850-ben Pacséról jön tanító, Martini József. A tanítók járandóságai megváltoznak (1852), és az eddigi gyakorlattól eltérve, minden tanító azonos fizetséget kap.

1866-ban szűk esztendő volt, így a tanítók az 1887-es évre járó természetbeni járandóságait csak nagy nehézségek árán tudják megadni.

1866-ban újra tanítót kellett keresni, aki egyben kántor is. A kiválasztott új tanító nem vált be. Kovács Gyula 1872-ben foglalja el ezt a tisztséget. Ebben az évben egy új segédtanítót is alkalmaznak.

1893-ban Inotai János nyugdíjaztatásakor Toldi Margit tanítónő foglalja el a helyét. Ő az első tanítónő a faluban. Ebben az évben az állam kötelezte az iskolafenntartókat, hogy ötévenként korpótléket is kell fizetni a tanítóknak.

1908-ban államsegély igénybevételével két új tanítónői állást szerveztek, így nyolcra nőtt a tantestület száma.

A kötet közli az 1908-as díjleveleket is, ahol már mind több tételt pénzben határoznak meg (fűtési átalány, 32 pesti mérő búza folyó ára stb.). A juttatások a betöltött állások szerint vannak meghatározva: 1. kántortanító, 2. nagyleányiskola tanítója, 3. közép III–IV. leányosztályok tanítónője, 4. közép III–IV. fiúosztályok tanítója, 5. II. leányosztály tanítónője, 6. II. fiúosztály tanítója, 7. I. leányosztály tanítónője, 8. I. fiúosztály tanítója.

A kötet közli Az egyház iskolában tanítói hivatalt viseltek¹⁹ névsorát is. Ezt szó szerint idézzük, mivel eltérések vannak a 125 éves történetet taglaló kötetben közöltekkel nevekben és évszámokban is. (Ez annál inkább is furcsa, mivel valószínű-

¹⁷ Dévay-Gyarmati, i. m. 36. o.

¹⁸ Dévay-Gyarmati, i. m. 36-37. o.

¹⁹ Dévay-Gyarmati, i. m. 45. o.

leg ugyanazokból a dokumentumokból dolgoztak, a helyi református egyház levéltárának anyagából.)

„1786 Daru István. 1789 Zana Gergely. 1790 Ifj. Szilágyi Sámuel. 1801 Bagaméri József, Farkas György, Pazar István. 1804 Dányi János. 1811 Kecskeméti Ács László rector, Szabó István. 1814 Erdő-Bényei László rector. Pintér János praeceptor. 1817 Komáromi Dániel rector, Beksi Ferenc praeceptor. 1818 Mándy Benjámín praec. 1819 Beke Pál. 1820 Farkas Dániel rector, Koote Sándor praec., Lokli Károly praec., Karassi Sándor praec. 1821 Kecskeméti János. 1823 Simon János rector. 1825 Nagykőrösi Patonai S., Parrag Ferenc praec. 1831 Tóth István rector. 1832 Dankó Pál rector, Pór Zsigmond rector. 1834 Décsi Károly rector, Szabó Károly, Szabó Sándor praec., Bolyó Mihály praec. 1835 Gáspár Lajos praec. 1836 Borsi János, Kiss György praec. 1837 Már Dániel, Pazar István. 1839 Maár Sándor. 1844 Papp István. 1845 Ágoston István. 1846 Horváth Sándor. 1847 Petrus István, Inotai János. 1850 Hetényi Mihály rector, Martini József rector. 1853 Sedivi Frigyes. 1856 Alföldi Sándor rector. 1857 Almási Sándor. 1861 Turóczy Endre. 1863 Vargha László. 1865 Máthé László, Vattai Vince. 1868 Biró Mihály rector. 1872 Kovács Gyula, Pap Lajos segédtanító. 1873 Somodi László segédtan. 1875 Mendege Bálint. 1881 Benke Balázs. 1882 Szűcs Ferenc. 1885 Sipos Balázs. 1889 Meszáros József. 1890 Balog Kálmán, Decsy István. 1891 Szász Miklós. 1894 Halasi Béla. 1896 Bartha Antal. 1897 Toldi Margit. 1898 Marosi Béla. 1899 Ifj. Kovács Gyula, Tóth Julianna. 1904 Borbély Miklós. 1905 Szász Károly, Sófalvi M. 1906 Pitó József, Patakfalvi Domokos. 1907 Zádory Julia. 1908 Molnár Margit. 1909 Szűcs Kálmán. 1910 Baranyi József segéd. 1911 Facsar Sándor, Könyves Mária. 1914 Cseke Károly. 1915 Boza Lajos, Vincze Júlia helyettes, Horváth Gizella.”²⁰

Kiemelkedő tanítók

Borsi János 1836-tól, 49 évig tanított a faluban. 1862-ben, amikor betegeskedni kezdett, a nagyobb lányokat tanította. Helyetteséül Turóczy Endre túronyi segédlelkész lett. Nyugdíj nem volt, úgyhogy a konvenciót megosztotta az új tanító az eddigivel. 1865-ben jobb ajánlatot kapott Harasztiból, és ott folytatta a munkáját. Borsi nem vállalta újra a tanítást, önként lemondott, életjáradékot szavaztak meg neki. Az új tanító a nagykőrösi tanítóképzőből jött és *Máté (Mathé) László*nak hívják. Első éves bölcsész hallgató, de egy évet már tanított Gyóron. Sokat tett a falu művelődéséért, ő a falu első történetírója.

Id. Kovács Gyula. Az 1870-es évek elején sok panasz érkezett az akkori kántortanítóra, így ezt a kérdését is meg kellett oldani. Első lépésként a presbitérium lemondatta a kántort, ezt követően új díjlevél készül a jövőbeni orgonista–kántor–tanító javadalmazására. Kovács Gyula után érdeklődnek Győrben. Az ottani és a nagykőrösi tanítóképző pozitív véleménye után meghívják a hivatalba. 1872. augusztus

²⁰ Dévay-Gyarmati, i. m. 45 o.

18-tól tölti be a tisztséget. Megbecsült és közkedvelt tanítója lett a falunak egészen 1910-ben bekövetkezett haláláig.

1887-ben a presbitérium Papp Istvánt (43 éve tanít) és Inotai Jánost (40 éve tanít) kítüntetésre terjesztte fel.

Adatok az iskola épületeiről

Az első iskola a völgyben volt, valószínűleg a Boza-féle iskola (Pacséri út) helyén.²¹ Vert falú, nádtetős épület volt. Közli az iskola 1805-ös leltárát (32. o.) A Sz. Ekklesiának a Fiu Oskolában való Javai és a Leányok oskolájában való Javak címmel. Megállapítja, hogy igen hiányos volt a felszerelés. (Egy téka, egy nyoszolya, egy asztal, egy fogas, összesen három tábla és egy betűs tábla összesen a Nagy és Kis Oskolában volt a fiúiskolában, és asztal, egy fogas, egy karszék a leányiskolában.)

1829-ben építik a leányiskolát. „Elhatározták, hogy a torony előtti völgyben építik fel az új leányiskolát.”²² A fiúiskola építésének az előkészületeit 1830-ban megkezdték. Hosszabb vita után úgy döntöttek, hogy a régi iskola helyén építik fel az újat. A továbbépítésére csak 1872-ben került sor. 1854-ben íráshoz is alkalmas padokat készítettek.

Az önkényuralom idején döntés született új tanterem építésére. Elkészültek a tervek, az engedélyek is megvoltak, de anyagiak hiányában nem épült fel a tanterem.

1871-ben a völgyben épült iskola a nagy esőzések miatt nagyon megrongálódott. Déli részt építenek az iskolához. Az egyháztagok jövedelmének bizonyos százalékát használják fel erre a célra. 1872-ben összesen három épületben folyik az oktatás. Kettőben a leányok, és egyben a fiúk tanulnak. 1879-ben megvásárolják a paplak és templomudvar közvetlen közelében lévő házat iskola céljára. Itt adakozásból épül fel az új iskola.

1885-ben Szász Károly püspök látogatásakor kifogásolja, hogy a közép fiúosztály tanterme nem padlós. Ezt a következő évben kijavították és új padokat is készítették.

1888-ban és 1879-ben elkészült az új iskolaépület három tanteremmel és tanítólakással. Fiúiskola céljait szolgálta. A bejárat felett a *Református népiskola* feliratot helyezik el.²³ A leányiskola átköltözik a régi fiúiskolába.

A 20. század legelején a püspök – tanfelügyelői jelentésekre hivatkozva –, új iskola építésére kötelezi az egyházközséget. A meglévő épület védelmére kelnek, és a nagy anyagi áldozatokra hivatkoznak. Kijelentik, hogy új épület építésére nincs lehetőség. 1906-ban újabb sürgetést kapnak az építésre. Arra hivatkoznak, hogy a

²¹ A Boza-féle iskola sincs már meg, a helyén lakóházak épültek.

²² Dévay-Gyarmati, i. m. 35. o. Ez a mondat is megerősíteni látszik azt, hogy a Boza-féle iskolaépület elődjéről van szó a Pacséri úton. Boza Lajos, akiről az említett iskolaépület helyén építendő új iskola kapja majd nevét, 1915-től lesz tanító a faluban.

²³ Ez az iskola a köztudatban a Facsar-iskola nevet viseli.

zsúfoltság megszűnik, ha a községi iskola felépül. Ez az iskola nem épült fel, csak a telket vásárolta meg a község.

Adatok az iskolák fenntartóiról

A tárgyalt iskolák fenntartója a református hitközség. Néhány alkalomkor felmerült, hogy állami kézbe adják az iskolákat, de ez majd csak a falu a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság fennhatósága alá kerülésekor történik meg.

1871. szeptember 18-án a gyülekezet kiáll amellest, hogy felekezeti maradjon az iskola.

Szorgalmi idő, a tanulók mulasztott órái

A gyerekek egész évben járnak iskolába, nyáron is. Dologidő beálltával sok a hiányzás. Télen sok a megfázás az iskolában. Ennek elkerülésére elrendelték, hogy Mindszenttől Szent György napig a tanítók a gyerekeket az óráközi szünetben ne engedjék ki az udvarra.

1866-ban a presbitérium azt érzekelte, hogy a nagyobb fiúk között elharapózott az iskolakerülés. Erélyes intézkedéseket rendeltek el, a tanítónak jelentést kell írnia, és a notórius iskolakerülőket bírósági úton kell iskolába kényszeríteni. A tanítást is igyekeztek szemléltetőbbé tenni. Új tankönyveket, szemléltető eszközöket, ábrákat szereztek be.

Adatok a tanulók számáról, helyzetéről

év	fiú	lány	összesen
1819	241	207	448
1870	264	232	496
1872		302	
1900			610
1906			659

Az 1830-as években sok német ajkú gyermek jön magyart tanulni az iskolába.

Az önkényuralom idején a népnevelésre fektette nagy hangsúlynak köszönhetően a fiú tanulók száma 280-ra emelkedett.

1905-től a felekezetnélküliek 12 korona tandíjat voltak kötelesek fizetni. A gyermekteleneket is, akik kiléptek az egyházközségből, kötelezték iskolai pótdót fizetni.

Óvodai nevelés

Erről a témáról nincs külön fejezet a kötetben, tekintettel arra, hogy ez nem református fenntartásban volt.

Összegezés helyett

Munkám egy hosszabb összehasonlító kutatás első lépése. A megjelent – elsősorban nem iskolatörténeti céllal készített – falutörténeti írásokban található adatokat vettem össze, és megállapítható, hogy a források mindhárom esetben ugyanazok voltak: a helyi református egyház levéltárának anyagát használják. A feltárás mélységében és a falualapítástól eltelt idő hosszából eredő különbségek a szembe-tűnők. Sajnos, pontosabb forrásmegjelölést egyik szerző sem alkalmaz, de a témában a közelmúltban megjelent írások forrásmegjelölései is igen hiányosak.

A kutatás következő lépése a bácskossuthfalvi református egyház levéltárának vonatkozó dokumentumainak teljes körű feltárása és összevetése a megjelentek adatokkal.

Irodalom

Csubela Ferenc (1976): *A moravicai bádogszelence titka*. Moravica monográfiája: Közlöny 1. Moravica. Moravica monográfiája szerkesztő bizottsága. 23-42. o.

Dévay Lajos-Gyarmati Sándor (1936): *Nagy idők sodrába. Sztáramoravica község története 1786-1936*. Subotica: Globus. 124 o.

Máté László (1886): *Emléklapok Ómorovicza község 100 éves múltjából*. [Ómorovicza]: [Képviselőtestület]. 32 o.

Muhi Verona (1977): *A moravicai iskola története a településtől 1920-ig*. Moravica monográfiája: Közlöny 2. Moravica, Moravica monográfiája szerkesztő bizottsága. 33-44. o.

Nagy Kálozi Balázs (1943): *Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában*. Budapest: Sylvester Nyomda. 158 o.

Ricz Péter (1981): *Avar temetők Észak-Bácskában*. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében.

Sándor István (1911): *A kossuthfalvai református egyház 125 éves története: 1786–1911*. [Kossuthfalva]: [Református egyház]. 96 o.

Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából. A karcagi kivándorlók új otthonát alapítanak Bács megyében. http://www.jnszme.hu/0910/TortenelmiEmlekek/tortenelmiEmlekek_13.asp.